

ЛЕГІТИМНІ ОЧІКУВАННЯ ТА СТРОКОВІСТЬ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

THE LEGITIMATE EXPECTATION AND THE TIMELINES FOR ITS IMPLEMENTATION

Кіріак О.В., к.ю.н.,

доцент кафедри приватного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті досліджуються напрацювання вітчизняних та іноземних учених, що в різні роки займалися аналізом комплексної юридичної конструкції «легітимні очікування», у ході чого з'ясовуються ключові відмінності у праворозумінні досліджуваного питання. У результаті проведеного дослідницею аналізу аргументовано, що ця правова категорія належить до тих явищ цивільного права, законодавча регламентація яких тільки починає набувати впорядкованого характеру, що дає змогу констатувати реальні перспективи для її подальшого поступального розвитку, а отже, і дослідження інших взаємопов'язаних правових інститутів (право очікування, принцип визначеності тощо). Останнім часом дане питання перебуває в аналітичному об'єктиві багатьох правових шкіл нашої держави, провідні представники яких використовують різні кути зору на досліджуване питання, проте, на думку авторки, невіправдано ігнорують строковість як ключову детермінанту реалізації цього права, що визначає початковий та кінцевий моменти обрахування тривалості права очікування, а отже, забезпечує результативність зумовлених ним благ.

Окрему увагу приділено обґрунтуванню того факту, що у разі коли будь-яке право забезпечується матеріальним інтересом правоподільця, то воно має визначитися як майнове право, і це цілком стосується легітимних очікувань, для яких так само актуальним є строковий характер їх чинності та реалізації. Поряд із цим ученою також було наведено додаткові аргументи на підтвердження тези про те, що майнові права, безумовно, наділені цілою низкою характеристик і ознак, що відображають специфіку їхньої правової природи, змісту, підстав виникнення та припинення, серед яких визначальною є ознака строковості. У кінцевому підсумку нижчевикладеного дослідження, спираючись на нормативно-правову регламентацію легітимних очікувань у зарубіжних країнах і зважаючи на напрацювання іноземних дослідників цього питання, узагальнено та підкреслено необхідність розглядати строковий складник легітимних очікувань як невід'ємну ознаку їхньої сутності та визначальну запоруку дієвого практичного здійснення.

Ключові слова: право очікування, строки, секундарні права, принцип визначеності, строковість.

The article examines the result of scientific noises of domestic and foreign scholars who in different years have been engaged in the analysis of the complex legal structure of the "right of expectation", in the course of which the key differences in the legal understanding of the studied question are clarified. As a result of the carried out further research, it is argued that this legal category belongs to those phenomena of civil law, the legislative regulation of which only starts to build an orderly character, so that it allows establishing the real prospects for its future advance development and thus the study of these rights. Recently, this issue is in the analytical lens of many law schools in our country, whose representatives use different angles of views on the issue under study, but, according to the author, unjustifiably ignore timeliness – as a key determinant of this right, which specifies the initial and final moments of calculation. duration of the legitimate expectations, and therefore ensures the effectiveness of the benefits provided by it.

Particular attention is paid to substantiating the fact that in the case when any right is secured by the material interest of the right owner, it should be defined as a property right and this applies entirely to legitimate expectations, for which the urgency of their validity and implementation is equally relevant. In addition, the scientist also provides additional arguments to support the thesis that property rights, necessarily, are endowed with several characteristics and features that reflect the specifics of their legal nature, content, grounds for the occurrence and termination, among which the defining feature is time. In the final summary of the following study, based on the legal regulation of legitimate expectations in foreign countries and referring to the conclusions of foreign researchers on this issue, the necessity to consider the structural component of legitimate expectations as an integral sign of their essence and a precondition for their practical implementation was generalized and emphasized.

Key words: legitimate expectation, terms, secondary rights, the principle of certainty, timelines.

Актуальність. Прогресуюча інтенсифікація та стрімке оновлення цивільно-правового обігу актуалізують прискіпливу увагу науковців до домінуючих векторів трансформації усіх суспільно-правових відносин. Оптимальне правове регулювання новелізованих інститутів цивільного права потребує, своєю чергою, і використання відповідних юридичних конструкцій, серед яких окреме чільне місце посідають легітимні очікування, котрі в юриспруденції ще називають «юридичні/правові очікування» або «право очікування». Ця правова категорія належить до тих явищ цивільного права, законодавча регламентація яких тільки починає набувати упорядкованого характеру, що дає змогу констатувати реальні перспективи подальшого розвитку, а отже, і дослідження цих прав. Останнім часом дане питання перебуває в аналітичному об'єктиві багатьох правових шкіл нашої держави, представники яких використовують різні кути зору на досліджуване питання, проте, на нашу думку, невіправдано ігнорують строковість як ключову детермінанту реалізації цього права, що визначає початковий та кінцевий моменти обрахування тривалості права очікування, а отже, забезпечує результативність зумовлених ним благ.

Послідовний аналіз та вирішення окресленого питання, формування дієвої теоретичної і нормативної концепції розуміння легітимних очікувань є актуальними вимогами сучасності. Видається вельми необхідним дослідити цю

правову конструкцію з урахуванням напрацювань іноземних учених, які виділяють строковість права очікування як ключову ознаку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні проміжки часу до дослідження права очікування як самостійного правового явища чи як елементу принципу, наприклад визначеності, у своїх працях зверталися такі науковці, як О.А. Беляневич, І.А. Смелькіна, В. Кисіль, М. Магрело, Р.А. Майданик, О.О. Останіна, І.В. Спасибо-Фатєєва, Т. Рим, С.О. Сліпченко та ін. Серед іноземних учених окремо слід виділити дослідження Г. Біхлера, А. Брауна, Б.-Е. Дафне, С. Форсиза тощо. Не применшуючи в жодному разі внеску згаданих науковців у розроблення окресленого нами для аналізу питання, слід зазначити, що всі вони практично не звертають уваги на строковість права очікування як визначальний складовий елемент, що негативно впливає на загальний стан розуміння досліджуваної правової конструкції.

Таким чином, безумовний науково-теоретичний інтерес викликає необхідність дослідження та аналізу правової природи легітимних очікувань із погляду маловивченої у вітчизняній науці ознаки – строкового характеру їх реалізації. Усе це свідчить про необхідність поглибленого розроблення темпорального складника права очікування і дає змогу дійти висновку про окрему актуальність проведеного нами дослідження.

Мета дослідження полягає у співставленні різних наукових підходів до розуміння права очікування у контексті доцільності виділення строковості як обов'язкового складника характеристики легітимних очікувань.

Виклад основного матеріалу. Останні чверть століття одним із фундаментальних принципів правореалізації та основним засобом її функціонування є правова визначеність, яка все частіше характеризується у доктрині та вітчизняному законодавстві як ідея універсального характеру, що стосується усіх без винятку галузей права. Саме тому науковці досить часто проводять прямі паралелі між легітимними очікуваннями та загальновищезначеними засадами права, насамперед із принципом правової визначеності (*legal certainty*). Зокрема, згідно з міркуваннями О.В. Беляневич, ідея передбачуваності (очікуваності) суб'єктом відносин правових наслідків (правового результату) своєї поведінки відповідає існуючим у суспільстві нормативним приписам й утворює основу принципу правової визначеності [1, с. 41]. Але відповідна позиція щодо зближення концепту законних очікувань із принципом юридичної визначеності, як зауважує М. Магрело, у західній літературі була піддана поблажливій критиці з огляду на те, що суд, забезпечуючи єдине правозастосування нормативних положень *acquis communautaire* державами-членами, повинен урахувати особливості їхніх правових систем [2, с. 128]. У цілому науковці відзначають також і правову природу такого стану очікування, що виникає, наприклад, після вчинення зобов'язального правочину, наприклад із відкладальною умовою (від лат. *conditio pendens*) до моменту настання чи відміни окресленої умови (від лат. *pendente conditione*). Подібне розуміння відоме й іноземним дослідникам цієї правової конструкції. Зокрема, у Німеччині, відповідно до наукових пошуків І.А. Емелькіна, між укладанням речового договору і внесенням запису до державного реєстру виникає право очікування (*Anwartschaftsrecht*) [3, с. 234]. Традиційний погляд на участь у зобов'язальних правовідносинах полягає у тому, що до моменту реалізації домовленостей між сторонами існує правовий зв'язок на порядок іншого гатунку, що характеризується як право очікування в розумінні *sui generis*.

Водночас останнім часом усе більше науковців розширюють сферу практичного застосування цього правового інституту, зважаючи на те, що оновлення раніше чинного законодавства нині вимагає переосмислення усталених підходів до розуміння класичних інститутів цивільного права, насамперед майнових прав і свобод. Зокрема, Р.А. Майданик визначає право очікування як майнове право особи, яка володіє річчю з метою наступного придбання у неї права власності в разі виконання володільцем умов, зазначених у договорі або законі [4, с. 803]. Продовжує ці міркування С.О. Сліпченко, котрий зазначає, що законні очікування – це також наявне майно, яке пов'язане з майбутніми майновими вигодами. Наведене поняття, окрім таких загальних ознак майна, як здатність оцінюватися у грошах та наявність, містить у собі й указівку на те, що воно має бути пов'язаним із майбутніми майновими наслідками. На відміну від наслідків (економічних вигід), виникнення яких очікується, законні очікування становлять не майбутній, а завжди наявний (існуючий) об'єкт, тому слово «очікування», яке використано у назві даного різновиду майна, має сприйматися не буквально, а як елемент умовної назви [5, с. 73]. Тим більше що на відміну від решти майнових прав, на які у цивільному обороті, за словами І.В. Спасиво-Фатєєвої, поширюється правовий режим речей [6, с. 476], легітимні очікування такого сприйняття не зазнають. Ми погоджуємося з висловленням Т. Рим міркуваннями щодо того, що концепт «майнове право очікування» потребує серйозного теоретичного осмислення та професійного обговорення [7, с. 44].

Юридичні наслідки незавершеного юридичного складу найзручніше, на думку О.О. Остаїної, виразити за допомогою категорії секундарного права, що давно відома вітчизняній науці цивільного права і дає змогу упорядкувати багаточисельні ситуації, в яких доцільно захистити відмінну від правоздатності можливість набуття суб'єктивного цивільного права [8, с. 49]. Законні очікування, за розумінням М. Магрело, є особливою правовою конструкцією, природа якої залишається дискусійною, але безсумнівно те, що вони є об'єктом правового захисту [2, с. 134].

У вузькоспеціалізованій літературі досліджуване питання також розглядається вченими під різними кутами зору з позиції різних дисциплін, зокрема виключно юридичної [9], соціально-психологічної [10], медично-правової [11] тощо. Згідно з твердженнями В. Кисіля, в Україні право очікування вважається дитиною судової системи не лише через першу появу цього визначення у Постанові Верховного Суду України від 30.01.2013, а й з огляду на потужний суспільний запит до судової системи щодо врегулювання бурхливих відносин фінансування будівництва. Без перебільшення, констатує автор, можна сказати, що суд був змушений заповнити прогалину, створену неефективним законодавством та відмовою ринку приймати зарозумілі й обтяжливі правила захопливої азартної гри під назвою «інвестування будівництва» [12]. Як бачимо, нормативна регламентація, юридична кваліфікація і теоретичний аналіз соціально-правового феномену права очікування породжують цілу низку варіативних підходів до досліджуваного нами питання.

Попри спільне загальне сприйняття в ході дослідження результатів напрацювань вітчизняних та закордонних дослідників права легітимного очікування очевидно простежується відмінність у ставленні науковців до важливості окремого наголошення на строковому характері окресленого права, на що українські вчені практично не звертають увагу, натомість представники іноземних наукових шкіл відзначають строковість основоположним фактором у ході реалізації права очікування конкретним суб'єктом. Наприклад, на обов'язковій «прив'язці» права очікування до чітких строків правозастосування наголошував С.Ф. Форсиз, котрий як приклад наводив випадок з іноземцем, який, отримавши дозвіл на в'їзд до Великобританії на обмежений термін, мав достатні правові очікування залишатися в Об'єднаному Королівстві тільки протягом усього визначеного часу [13, с. 238].

У цілому на загальну правову інформованість та юридичну обізнаність населення в сучасних умовах накладає свій відбиток низка чинників, серед яких провідну роль відіграє рівень правосвідомості, що водночас слугує запорукою підтримання належного правопорядку в державі, виступає необхідною передумовою ефективного правозастосування та оптимального функціонування механізму правового регулювання в державі. У контексті проведеного нами дослідження ключовим у цьому розумінні є завчасне публічне оголошення щодо правової позиції чи нових правил із чітким зазначенням усіх деталізуючих умов правозастосування, що, на переконання Б.-Е. Дафні, має обов'язково включати визначення основних понять та строки реалізації з метою зменшення рівня легітимних очікувань усіх адресатів цієї інформації [14, с. 593–594].

Якісна правова поінформованість учасників відповідних правовідносин завжди є показником високого ступеню розвитку правової культури суспільства у цілому, важливою ознакою якої є поважне ставлення до всіх членів спільноти незалежно від рівня їхньої юридичної грамотності. Саме тому правова обізнаність суб'єкта легітимного очікування з особливостями нормативного регулювання цього інституту не вимагається. За словами, Х. Бієхлер, не обов'язково, щоб особа, яка є носієм правового очікування, демонструвала, що їй відомо про ратифікацію кон-

венції чи інше законне підґрунтя своїх сподівань: ситуація має бути підтверджена об'єктивно (вказані умови, окреслені строки, конкретизовані адресати норми) і не залежати від суб'єктивного сприйняття людини [15, с. 50].

Приділяючи достатню увагу питанням підвищення рівня правової поінформованості громадян, держава тим самим робить внесок у загальне зміцнення правової свідомості та створює стійку уніфіковану практику формування громадянського суспільства, що неможливо без якісного захисту невизнаних, порушених чи оспорених прав кожного індивіда незалежно від рівня його юридичної грамотності. На думку П. Рейнолдза, саме такий підхід дає змогу найбільш оптимально поєднати основні засади справедливості і водночас протидіяти зловживанню владою уповноваженими суб'єктами, котрі би приховували інформацію про строки здійснення права очікування [16, с. 332].

І все ж у найбільш загальному ракурсі правопізнання, реалізація правомочностей з очікування досягається в тому числі й шляхом імплементованої державою діяльності з правового інформування населення про умови та строки захисту легітимних передбачення задля гарантування вільного здійснення цього права усіма залученими особами. На думку Е. Брауна, це має стати правовим стандартом, що згідно зі строками і поняттями Європейської конвенції з прав людини, такою ж аксіомою, як хрестоматійні «право на справедливий судовий розгляд» і «жодного покарання без прямої вказівки закону» [17, с. 706–707]. Очевидно, що сторони не зустрічаються на рівних умовах, і це підірве довіру до прийняття державних рішень, якщо органи влади рідко несуть відповідальність за таку поведінку [18].

Викладене вище, до речі, цілком узгоджується зі змістом принципу правової визначеності, до складу якого досить часто включають і легітимні очікування. Відповідно до тверджень С.П. Погребняка, згідно із цим принципом люди повинні мати змогу планувати свої дії з упевненістю, що знають про їхні правові наслідки завдяки тому, що правові акти мають заздалегідь оприлюднюватися, діяти на майбутнє, бути ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими, що створює певну передбачуваність, яка збільшує автономію особи щодо держави і, врешті-решт, забезпечує її свободу [19, с. 43].

Прикметно, що Конституційний Суд України в Рішенні у справі про відповідальність юридичних осіб від 30 травня 2001 р. № 7рп/20011 підкреслив небезпеку практики неповного правового регулювання суспільних відносин, що полягає у відсутності норм щодо строків застосування заходів впливу, строків та порядку оскарження рішень про накладення стягнення тощо. Як влучно коментує М. Магрело, на відповідний правовий захист і повинна бути спрямована правозастосовна діяльність національних судів, а досвід європейських країн та практика міжнародних судових установ можуть відіграти при цьому неоціненну роль [2, с. 134].

Як проміжний висновок із наведеного нами вище матеріалу можна констатувати, що майнові права, безумовно, наділені цілою низкою характеристик і ознак, що відображають специфіку їхньої правової природи, змісту, підстав виникнення та припинення. При цьому якщо будь-яке право забезпечується матеріальним інтересом правоволодільця, то воно має визначатися як майнове право, і це цілком стосується легітимних очікувань, для яких так само актуальним є строковий характер їх чинності та реалізації.

При цьому і законодавчі форми використання правової конструкції «юридичні очікування» максимально варіативні, і в нормативно-правових актах різного рівня можна знайти, серед іншого, і такі словоформи:

– **«очікувані результати»** (згідно з п. 6 ч. 1 ст. 897 ЦК України, виконавець за договором на виконання нау-

ково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт зобов'язаний негайно інформувати замовника про виявлену неможливість одержати очікувані результати);

– **«очікувані кредитні збитки»** (Постанова Правління НБ України «Про затвердження Положення про визначення критеріїв для списання знецінених фінансових активів банків України за рахунок оціночних резервів під очікувані кредитні збитки» № 49 від 13.04.2020);

– **«очікуваний прибуток»** (Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження форм подання інформації про зведені показники очікуваних обсягів загального чистого прибутку та дивідендів господарських організацій та інформації про нарахування і перерахування господарськими організаціями дивідендів у поточному бюджетному році» № 764 від 05.07.2013);

– **«очікувані надходження виручки»** (Постанова НБ України «Про внесення змін до Порядку резервування коштів за сформованими резервами за кредитними операціями в іноземній валюті з позичальниками, у яких немає документально підтверджених очікуваних надходжень валютної виручки» № 1811/24343 від 24.10.2013);

– **«очікуване відшкодування за цінними паперами»** (Лист Департаменту нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду «Щодо розміру середньозваженої ставки міжбанківського кредитування КІАСР для визначення суми очікуваного відшкодування за цінними паперами у квітні 2012 року» № 40-511/1815 від 23.04.2012);

– **«очікувані показники роботи»** (Постанова КМ України «Про затвердження очікуваних показників роботи наглядової ради публічного акціонерного товариства «Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» № 526 від 19.07.2017);

– **очікувана експлуатація** (Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Порядку забезпечення столово-кухонним посудом, обладнанням, інвентарем та миючими засобами Державної спеціальної служби транспорту та встановлення строків їх корисної (очікуваної) експлуатації» № 1287/23819 від 31.07.2013);

– **«очікуваний внесок України»** (Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Очікуваного національно визначеного внеску України до проекту нової глобальної кліматичної угоди» № 980-р від 16.09.2015).

Усі вищезгадані форми використання правової конструкції «легітимні очікування» теж трактуються законодавцем виключно через так звану «прив'язку» до строків їх реалізації чи застосування залежно від предмету правового регулювання конкретних суспільних відносин, що також є додатковим підтвердженням надзвичайної важливості кореляції права очікування виключно через строки його здійснення.

Висновки. Нині формується необхідність напрацювання нових підходів до розгляду існуючих теоретичних та практичних питань правового регулювання у цілому, що об'єктивно потребують переосмислення з метою подальшого розвитку та вдосконалення. Серед таких правових конструкцій чільне місце посідають легітимні очікування, котрі потребують концептуальної новелізації ключових структурних ознак, що мають темпоральний характер. Згідно із цим ракурсом вивчення, видається доцільним запропонувати розглядати строковий складник права очікування як невід'ємну ознаку його сутності та запоруку дієвого практичного здійснення. У контексті перспективи розвитку наукових напрацювань у цій сфері вбачається істотна низка наступних дотичних питань (принцип правової визначеності зокрема), вирішення яких у зв'язку із запропонованими нами підходом набуває нового гносеологічного потенціалу та дістає додаткових практичних інструментів подальшої імплементації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляневич О.А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 41–45.
2. Магрело М. Концепт «законних очікувань» і принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 127–135.
3. Емелькина И.А. Право ожидания и право приобретения чужой недвижимой вещи как вещные права. *Вещные права: постановка проблемы и ее решение*. Москва, 2011. С. 232–253.
4. Майданик Р.А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.
5. Сліпченко С.О. Поняття законних очікувань як різновиду майна. *Forum Prava*. 2020. № 62(3). С. 66–76.
6. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав : монография / И.В. Спасибо-Фатеева и др. ; под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2015. 720 с.
7. Рим Т. Поняття права очікування як категорії в інвестиційному процесі будівництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 40–46.
8. Останина Е.А. О соотношении понятий «секундарное право» и «право ожидания». *Вестник Челябинского государственного университета. Право*. 2011. № 29(244). Вып. 29. С. 49–51.
9. Правомірні очікування : збірник статей / за ред. І.В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2020. 250 с.
10. Попович І.С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості : монографія. Херсон : ХМД, 2017. 504 с.
11. Байдак Ж.В. Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини»: право на життя в режимі очікування. *Збірник наукових робіт Стипендіального конкурсу з питань захисту, реалізації та охорони прав людини, присвяченого святкуванню п'ятої річниці успішного функціонування наукового журналу "Visegrad Journal on Human Rights"*. Ужгород, 2019. С. 8–10.
12. Кисіль В. Право очікування: транскрипції змісту. *Юридична газета*. 2019. № 7(661). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannya-transkripciyi-zmistu.html> (дата звернення: 20.02.2021).
13. Forsyth C.F. The Provenance and Protection of Legitimate Expectations. *The Cambridge Law Journal*. 1998. Vol. 47. № 2. P. 238–260.
14. Daphne B.-E. The doctrine of legitimate expectations and the distinction between the reliance and expectation interests. *European Public Law*. 2005. Vol. 11(4). P. 583–602.
15. Biehler H. Legitimate Expectation – an Odyssey. *Irish Jurist. New Series*. 2013. Vol. 50. P. 40–69.
16. Reynolds P. Legitimate Expectations and the Protection of Trust in Public Officials. *Public Law*. 2011. Vol. 8. P. 330–429.
17. Brown A. Justifying Compensation for Frustrated Legitimate Expectations. *Law & Philosophy*. 2011. Vol. 30. № 6. P. 699–728.
18. Tomlinson J. Do we need a theory of legitimate expectations? *Cambridge University Press* (Published online) 2020. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/legal-studies/article/abs/do-we-need-a-theory-of-legitimate-expectations/DDE08048F291974C1EDE94D4EF381DB> (дата звернення: 20.02.2021).
19. Погребняк С.П. Вимоги до нормативно-правових актів, які випливають з принципу правової визначеності. *Вісник АПНУ*. 2005. № 3(42). С. 42–53.